

EKLEMELİ DİL YAPISININ TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE OLUŞTURDUĞU BİLİŞSEL (KOGNİTİF) ZEMİNLER

Yrd. Doç. Dr. Bilginer ONAN

Mustafa Kemal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü

Özet

İnsanoğlu çevresini ana diliyle algılar ve yorumlar. Her dil, kendisine özgü yapılardan süzülmiş kurallar silsilesiyle anlama ve anlatma süreçlerini gerçekleştirir. Bu iki sürecin içerdiği temel dil becerileri açısından, öğrencilerin ana dillerini doğru bir şekilde kullanabilecek düzeye getirilmesi, Türkçe eğitiminin temel hedeflerinden biridir. Bu hedefe ulaşmada hareket noktası Türkçe olmalıdır. Türkçeyi kaynaşık dillerden ayıran en temel özelliklerden biri, eklemeli dil yapısıdır. Bu yapı özelliği, farklı çalışma alanlarındaki verilerle karşılaştırıldığında, Türkçenin ana dili olarak öğretimi sürecine önemli açılımlar sunmaktadır.

Ana dili eğitiminde, dilin yapısal karakterinden de yararlanması gerektiği düşüncesinden hareketle, bu çalışmada, Türkçenin ana dili olarak öğretilmesi sürecinde eklemeli dil yapısının oluşturduğu bilişsel zeminler, disiplinler arası bir bakış açısıyla tespit edilmiştir. Türkçede, eklemeli yapıyı oluşturan yapım ve çekim ekleri, sahip oldukları yapısal özellikler açısından ayrı ayrı ele alınmış; tespit edilen bu özellikler, ana dili eğitimiyle ilgili temel kavramlardan yola çıkılarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe Öğretimi, Yapım Eki, Çekim Eki, Bilişsel Zeminler

THE COGNITIVE BACKGROUNDS THAT AGGLUTINATING LANGUAGE STRUCTURE FORM IN TURKISH TEACHING

Abstract

Human beings understand and interpret their environment via their mother tongues. Every language realizes its understanding and expressing processes with rules filtered from its special characteristic structures. Regarding the basic language skills these two processes (understanding and expressing) include, bringing students to the level of speaking their mother tongue in a correct way is one of the most important objectives of Turkish language education. The point of departure for achieving this objective should be Turkish. The most outstanding feature separating Turkish from other inflexional languages is its agglutinating structure. When handled with data from various study fields, this feature can be seen to bring critical dimensions to the process of teaching Turkish as first language.

Moving from the proposition that the structural character of language should be considered when teaching first language, this study investigates with an interdisciplinary approach the cognitive backgrounds—caused by the agglutinating structure of Turkish—in the process of teaching Turkish as first language. In the study, the derivational affixes and inflexional suffixes in Turkish are handled separately, and the features observed to exist are evaluated in the light of concepts related to first language teaching.

Key Words: Turkish Teaching, Derivational Affix, Inflexional Suffix, Cognitive Backgrounds

GİRİŞ

Diller arasındaki benzerlik ve farklılıkların belirlenmesinde, ortaya konan sınıflandırma ölçütlerinin önemli bir payı vardır. Genel bir bakış açısıyla hareket edildiğinde, dillerin sınıflandırılmasında “sözcük yapıları ve oluşumları, temel sözcük dizimlerine göre cümle kuruluş tipleri, ses vurgusuna göre anlam yüklenebilen bir dil olup olmayışı, kullanıldıkları coğrafi alanlar ve kıtasal dağılımlar, halen kullanımda olup olmayışları, ulusal ve uluslar arası konumları, bir devlet dili olup olmadığı, yazılı dil aşamasına geçip geçemeyişi, Birleşmiş Milletler Örgütü’nde uluslar arası resmî çalışma dili olup olmayışı, dilin ya da dillerin konuşulduğu ülkenin nüfus ağırlığı, din dili olup olmadığı, dildeki ses yapıları” (Aydoğdu, 2002: 58-59) gibi ölçütlerin göz önüne alındığı görülmektedir. Bunlar içerisinde, sözcük yapıları ve oluşumları ile ilgili ölçüt, Türkçenin yapısal karakterinin belirlenmesinde önemli olduğu kadar, Türkçenin ana dili olarak öğretilmesi sürecine de dikkat edilmesi gereken algı zeminleri sunmaktadır. Türkçenin bütün yapı özellikleri göz önüne alındığında eklemeli dil özelliği bu algı zeminlerinden sadece birini teşkil etmektedir.

Dünya üzerinde bugün konuşulmakta olan eklemeli diller, bu yapı özelliğine bağlı olarak farklı niteliklere sahiptir. “Genel olarak dillerde üç türlü ek vardır. Ön ek, iç ek, son ek. Ön ek, kökün, kelimenin başına getirilen ektir. İç ek, kelime ve köklerin içine sokulan ektir. Son ek ise köklerin, kelimelerin sonuna getirilen ektir. Türkçede yalnız son ek vardır. Türk dilinin işleminde en büyük yük, eklerdedir. Türkçede kullanılan son ekler, yapım ve çekim ekleridir. Gerek yapım ekleri, gerekse çekim ekleri kendi aralarında dizimsel bir sıra izlerler. Sıra değiştiğinde ya anlam değişir; ya da artık dil dışı bir biçim oluşur. Yapım ekleri, ulandıkları kök ya da tabana sözlüksel anlam yükleyen eklerdir” (Demircan, 2004: 95). Türkçedeki sözcük dizgelerini türetme ve bağımlılaştırma yönünden kontrol eden eklemeli dil yapısındaki matematiksellik, ana dili öğretimi çerçevesinde, özellikle kelime edinim sürecini destekleyici nitelikte bilişsel bir zemin oluşturmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, dil bilgisi çerçevesinde gerçekleştirilen kelime analizi çalışmaları da ana dili olarak Türkçenin öğretilmesi sürecinde fonksiyonel bir değer kazanmaktadır. Ana dili öğretiminde temel hareket noktalarını önemli ölçüde, dilin yapısal karakterinde mevcut olan bilişsel (kognitif) zeminler belirlemelidir. Bu anlayış aynı zamanda, ana dili eğitiminin yapı odaklı kültürel boyutlarından birini de teşkil etmektedir.

EKLEMELİ DİL YAPISI VE TÜRKÇE

Dünya üzerindeki dilleri, ilk kez yapısal özellikleri bakımından tek heceli, eklemeli ve kaynaşık / bükümlü olarak sınıflandıran kişi Alman Schleicher'dir. "Schleicher, tabiatçı ve felsefi yanlarına ait fikirlerini, dillerin kelime yapılarına uygulamıştır. Buna göre Çince gibi tek heceli dillerde, yalnız anlamlı kelime kökleri yani tezler bulunmaktadır. Türkçe gibi eklemeli dillerde ise temel anlamı taşıyan tez – köklerin karşısında gramer bükümlerini taşıyan ek – antitezler bulunmaktadır. Latince gibi kaynaşık yapıllı dillerde ise tez kökleri ile ek antitezleri birbirleri ile kaynaşarak sentez kelimeleri meydana getirmişlerdir. Dillerin doğuşunda, hepsinin yapısı aynı kabul edilmektedir. Diller tarih öncesi devirlerde yazıdan önce gelişirlerken, başka başka hızlarda ilerlediklerinden aralarında ayrılıklar meydana gelmiştir. Bütün diller ilk önce tek heceli yapı aşamasından geçerken, Çince gibi diller bu noktada takılmış, öbürleri gelişmeye devam etmiştir. Eklemeli yapı aşamasında ise Türkçe gibi diller duraklamış; Latince, Sanskritçe, Arapça gibi diller gelişmeye devam ederek kaynaşık yapıya sentez aşamasına erişmiştir" (Başkan, 2003: 58-59). Bu ifadelere göre sentez aşaması, bir dilin tarihî gelişim sürecinde ulaşabileceği son aşamadır. Sözcük yapısında kök/tabana ve ekin ayırt edilememesi, sözcüksel gelişimin en mükemmel göstergesi olarak belirlenmekte, kök/tabana ve ek birlikteliklerindeki bağlantı noktalarının rahatlıkla gözlenebilir nitelik taşıması ile dil edinim süreci arasındaki ilişkiler sorgulanmamaktadır.

Schleicher, dilleri bu şekilde sınıflandırma düşüncesini, bilgiyi tez ve antitez kavramları çerçevesinde ele alan Hegel'in *üçlü sisteminden* almıştır. Schleicher'in sınıflandırma sürecinde ortaya koyduğu gelişmiş, gelişmemiş ve gelişmekte olan dil ölçütleri dil bilim tarihinde ve terminolojisinde sık kullanılan ölçütler değildir. Bu bakımdan, kendisinden sonra gelen birçok dil bilimci tarafından da eleştirilmiştir. Özellikle eklemeli yapı göz önüne alındığında, Türkçede bu yapının dil edinimi ve dil öğrenimi sürecine yansıyan, kelime türetme kolaylığı, çekim düzeni ve kelime yapısını saydamlaştırma gibi olumlu işlevleri olduğu düşünülmektedir.

Öte yandan, Türkçedeki eklemeli dil sistemi geçmişten günümüze tutarlı ve sağlam bir seyir izlemiştir. Sabit bir kökten türeyen kelimeler, *kök + yapım eki + çekim eki* kurgusuyla meydana gelmektedir. Bir başka ifadeyle Türkçede, anlamı üzerinde taşıyan kök birim, önce yapım eki olarak kökün anlamıyla ilişkili yeni kelimeler oluşturur. Ardından çekim eki olarak oluşan bu yeni kavram, dil sistemi içerisinde esneklik kazanır. "Anlama ve işleve yönelik eklerin belirli bir koordinasyon içerisinde kök birime yüklenmesi adeta Türkçeyi insan yaşamında mevcut olan somut ve soyut durumların içine zerk eder. Aynı zamanda, kelimeyi bu dili kullanan

kişinin zihninde donmuş bir H₂O kütlesi gibi değil, öğelerine ayrılmış bir bütün olarak canlandırır. Türkçe kelimeler, eklemeli yapının bir sonucu olarak ayrılmış bütünler hâlinde dilde yer alırlar. Bu ayrışık bütünsellik aynı zamanda, Türkçedeki kelime üretimini mantıksal bir düzleme de oturtmaktadır.

Yapılan araştırmalar, “Türkçede kelime türetmede görev alan öğelerin sayısının çok yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Bugün, yalnızca Türkiye Türkçesi’nde türetmeye yarayan biçimbirimlerin sayısının 100’ü geçtiği görülmüştür ki, her ne kadar karşılaştırmalı bir sayım yapılmamışsa da bu sayıyı bir başka dilde bulmanın kolay olmayacağını sanıyoruz. Bu birimlerin her birinin birden çok görevi yüklendiği de göz önünde tutulursa, Türkçenin anlatım gücü üzerinde aydınlatıcı bir gerçek ortaya çıkar” (Aksan, 1999: 28-29). Yine bu konuda yapılan bir başka araştırmaya göre, (Cebiroğlu ve Adalı, 2002) “Türkçede sık kullanılan eklerin sayısı 100 dolayındadır. Ayrıca bir köke peş peşe 10 kadar ek eklenebilir. Bu eklerin ekleniş sırası değişebilir, aynı ek birden fazla şekilde kullanılabilir.”

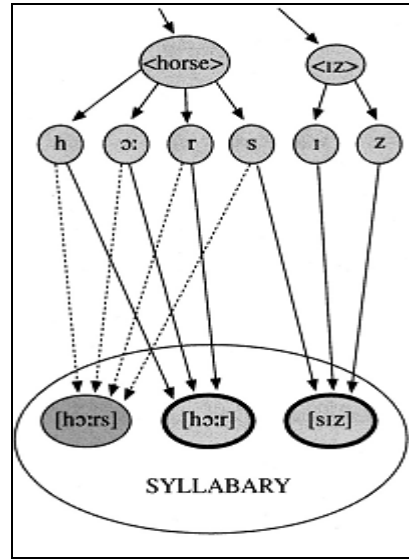
Türkçe kelime formları incelendiğinde matematiksel bir yapıyla karşılaşmak mümkündür. Bu husus, doğrudan doğruya Türkçenin eklemeli bir dil olmasından kaynaklanmaktadır. Türkçenin kelime yapısındaki matematiksel sistem, kelime kökünün her durumda sabit kalmasından, kelime köküne gelen yapım ve çekim eklerinin kökten kolaylıkla ayırt edilebilmesinden ve kökle birleşmiş olmalarına rağmen fonksiyonlarının kolaylıkla fark edilmesinden kaynaklanmaktadır. Kaldı ki, kök / ek ilişkisinde, ek türlerinin kendi içerisinde yapım eki > çekim eki şeklinde gramatik bir hiyerarşiye sahip olması, Türkçede bitişkenlik sürecinin de matematiksel bir düzen içerisinde geliştiğini göstermektedir. Türkçede kelime yapısı daima, içerdiği anlam ögesi ile birlikte algoritmik sistem oluşturmaya yönelik bir ivmelenme içerisinde. Algoritmik bir sisteme ivmelenmiştir diyoruz; çünkü anlama giden süreçte yer alan biçimbirimler, yani; *kök > yapım eki > çekim eki* morfepleri arasındaki birikimli (kümülatif) ilişki, anlamı adım adım ortaya çıkarmaktadır. Bu sistem Türkçede, istisnalar bir kenara bırakıldığında, genel olarak bir kelimenin oluşum sürecini ifade etmektedir.

Sonuç olarak “Türkçenin tipik yapısının ileri derecede eklemeli / bitişken olduğu kabul edilmektedir” (Johansen, 2007: 38). Bu yapı özelliği Türkçede, bağımlılaştırma ve türetme olmak üzere iki önemli dizgesel işlevi yerine getirmektedir. Türetme işlevi, kelime kök ve gövdelerinden yeni kelimeler üretebilme özelliğidir. Daha geniş bir fonksiyon alanına sahip olan bağımlılaştırma işlevi ise cümle içerisinde ve cümleler arasında ilişki kurabilme özelliğini yansıtmaktadır.

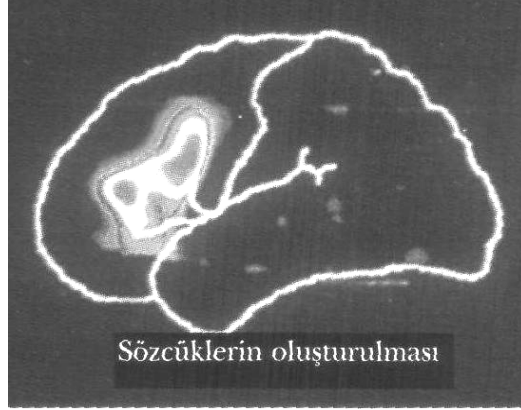
EKLEMELİ DİL YAPISININ BEYİNDEKİ ORGANİZASYONU

Eklemeli dil yapısının ana dili eğitimindeki bilişsel işlevlerini tespit etmede, bu yapının beyinde nasıl kurgulandığı sorusunu da açıklığa kavuşturmak gerekiyor. Dilin, anlama ve anlatma işlevlerini gerçekleştirme sürecinde bilindiği üzere anahtar kavram *kelimedir*. Kelime kavramı, ölçüt alındığında bu birimin diller arasındaki yapısal sınıflandırmalar çerçevesinde farklı görünüşler sergilediği bilinmektedir. Bu farklı görünümlere rağmen kelimenin yüzey yapı bakımından beyindeki organizasyonu dilden dile değişmemektedir. İngilizce üzerine yapılan bir araştırmada bu konuyla ilgili olarak şu veriler tespit edilmiştir.

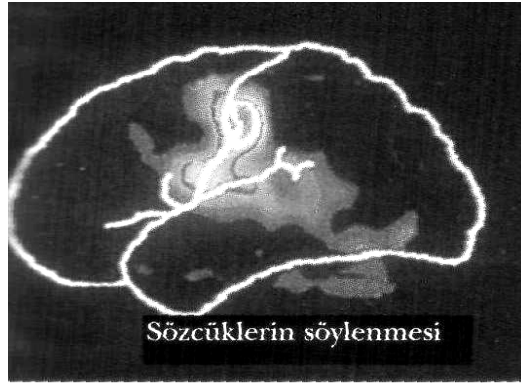
“Kelimeler biçimsel olarak beyinde farklı bir şekilde depolanmaktadır. Yani kökler anlatım esnasında kaydedildiği farklı yerlerden gelerek birleşmekte, daha sonra da konuşma sürecinde kullanılmaktadır. Aşağıdaki şema, *at* anlamına gelen İngilizce *horse* kelimesinin çoğulu olan *horses* kelimesinin bellekte nasıl bir araya getirilip konuşulduğunu göstermektedir. *Horse* kelimesi ayrı, çoğul eki olan *-s* de ayrı depolandığı yerden gelip *horses* kelimesini oluşturmakta, daha sonra telaffuz edilmektedir (Levelt, 2001).

Şekil 1: Konuşma Sırasında Beyinde Kök / Ek Ayrışması

Şekil 2: Sözcüklerin oluşturulması sırasında, beyindeki faaliyet alanları

Şekil 3: Sözcüklerin söylenmesi sırasında, beyindeki faaliyet alanı

Şekil 2’de, sözcüklerin oluşturulması sürecinde, beyinde faaliyete geçen alanlar beyaz alan içerisindeki koyu bölgelerle vurgulanmıştır. Sözcük oluşumu beynin sol yarımküresinde Broca Alanı’nda gerçekleşmektedir.

Şekil 3’te, konuşma sırasında sözcükleri meydana getiren unsurların birleştiği görülmektedir. Bu birleşme, beynin sol yarımküresinde bulunan Broca Alanı’nda gerçekleşmektedir.

Çalışmanın bu bölümünde şemalar çerçevesinde, iki ayrı dil yapısı grubuna dâhil İngilizce ve Türkçe kelimelerin beyindeki organizasyonu karşılaştırılacaktır.

Daha önce de belirtildiği gibi İngilizce, Schleicher'in ifadesiyle kaynaşık yapılı / bükümlü / çekimli diller grubuna dâhildir¹. Kaynaşık yapılı dillerde ek / kök birleşmeleri, birkaç örnek dışında açık ve net bir şekilde gözlenemez. Bir başka ifadeyle, ekler ve kökler zaman içerisinde birbiriyle kaynaşmıştır. İngilizce gibi kaynaşık yapılı kelimelerden müteşekkil dillerde, sözcük algısı ve üretiminde dahi beyin, ek / kök ayrımını gerçekleştirme eğilimindedir. Bu durumda beyin, kelimeyi meydana getiren ek ve kök birimlerini ayrı ayrı algılıyor denebilir. Aynı zamanda bu süreç, beynin sözcük algısı ve üretiminde oldukça sistematik ve yalın bir işlem yaptığını göstermektedir. Özellikle, yazıldığı gibi okunmayan dillerde bu süreç, anlama ve anlatmaya yönelik daha karmaşık işlemler gerektirecektir. Böyle dillerde, okuma sürecinde harekete geçen alıcı kelime hazinesindeki kelimeler, eklemeli dillerde olduğu gibi doğrudan yazılı metindeki kelimelerle örtüşmemektedir. Bu noktada morfolojik ve fonolojik bir adaptasyon gerekir. Şekil 1'de görüldüğü gibi, İngilizce olan *Horses* kelimesi algılanırken, okuma sırasında beyinde oluşan görme / işitme eş güdümü ortadan kalkar. Kelime *Horsız* şeklinde seslendirilir. Gözün algıladığı morfolojik yapıyla kişinin seslendirdiği ve dolayısıyla kulakların algıladığı morfolojik yapı farklılaşır. Bu durumda beyin, iki farklı duyu alanından gelen morfolojik yapıyı örtüştürmek zorundadır. Özellikle dinleme sürecinde bu ayrım, kelimelerin fonetik olarak algılanmasında bir anlam karışıklığına neden olabilir. Bu aşamada, "Birçok kültür dilinin bugün için konuşulduğundan çok farklı yazılıyor görünmesi, toplumların eski, köklü ve korunmuş yazı geleneklerinin olmasından kaynaklanır" (Uzun, 2004: 24) ifadesiyle, köklü bir kültür dilinin göstergesi olarak kabul edilen, *yazıldığı gibi okunmama ölçütünün*, tipolojik bakımdan, eklemeli yapıyla oluşturulmuş sözcüklerin beyinde algılanma kolaylığı yönünden, yeniden tartışılması gerekmektedir.

"Eklemeli dil yapısı, gerek kelimelerin üretilmesinde, gerek algılanmasında, beynin kelime organizasyonundaki işlemleri ile paralellik göstermektedir. Türkçe kelime yapısında eklerin ve köklerin ayırt edilebilir bir nitelik taşıması, beyinde anlama ve anlatma boyutunda kelime üzerinde gerçekleşen bilişsel işlemleri kolaylaştırmaktadır" (Onan, 2005: 296). Öte

¹ Temel sözcük köklerinden yeni sözcüklerin türemesini sağlayan diller bu gruba girmektedir. Bu dillerde kök ve ekler birbirleriyle ayrılmaz biçimde birleşmiştir. Örneğin, modern Arapça, tarihî dillerden Latince bu gruba dâhildir. Diğer diller arasında Farsça, İngilizce, Fransızca, Rusça vb. bulunmaktadır. Aslında Hint – Avrupa dillerinde bükümlülük özelliği yavaş yavaş zayıflamıştır. Slavca göreceli olarak bu gelişime direnç gösterirken, İngilizcede büküm kaybolmak üzeredir (Eker, 2005: 89).

yandan, Türkçenin okunduğu gibi yazılan bir dil olması, okuma sürecinde gözün algıladığı morfolojik yapıyla kulakların algıladığı fonolojik yapıyı eş zamanlı olarak beyinde örtüşürmektedir. Bu durumda, anlamlandırma sürecinde kaynaşık yapıllı dillerde gözlenen görsel ve işitsel yapı ayrımı ortadan kalkmaktadır. Bu niçin önemlidir?

“Okumayı öğrenmek, çocuğun daha önceden öğrendiği dilsel işaretleri yeniden öğrenmesi sürecinden başka bir şey değildir. İster dinleme ister okuma olsun, dilsel işaretler aynıdır. Fark, sinir sistemini harekete geçiren fiziksel uyarıcıların ortamında yatmaktadır. Dinlemede, dilsel işaretlerin fiziksel uyarıcıları, havada seslerin yayılması yoluyla sinir sistemini harekete geçirirler. Okumada, aynı dilsel işaretlerin fiziksel uyarıcıları yazı şekillerinden oluşur ve bunlar ışık yoluyla göz tarafından algılanarak sinir sistemini harekete geçirirler. Okumayı öğrenme, çocukların önceden öğrendikleri işitsel işaretleri yeni görsel işaretlere dönüştürme sürecinden başka bir şey değildir” (Yangın, 1999: 29). Burada bahsedilen durumlar, Türkçe gibi, bir harf bir ses eşgüdümüne sahip, konuşulduğu şekliyle yazılan diller için geçerlidir. Böyle dillerde, dinleme yoluyla ana diline ait dilsel işaretleri öğrenen çocuk, okuma sürecinde de aynı işaretler üzerinden işlem yapar. Kelimelerin taşıdığı fonolojik ve morfolojik yapıları okuma sürecinde yeniden dönüştürme işlemine tâbi tutmaz.

Özetlenecek olursa insan beyni, kelimeyi algılama sürecinde, onu meydana getiren unsurları ayrı ayrı değerlendirme eğilimindedir. Eklemler dil özelliğine sahip olan Türkçe, bu açıdan bakıldığında beynin algı sistemine paralel bir yapı özelliği göstermekte ve eklemler yapı, kelime algılama süreci için doğal nitelikli bilişsel bir zemin oluşturmaktadır.

Eklemler dil yapısının en karakteristik örneği olan Türkçeye bu özelliği kazandıran temelde iki tür ek vardır. Bunlar yapım ekleri ve çekim (işletme) ekleridir. Çalışmanın bundan sonraki bölümünde, eklemler yapısının Türkçe öğretiminde oluşturduğu bilişsel zeminler, bu iki ek türü çerçevesinde ele alınacaktır.

YAPIM EKLERİNİN TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE OLUŞTURDUĞU BİLİŞSEL (KOGNİTİF) ZEMİNLER

Yapım ekleri Türkçede, kelime köklerinden gövdeler, dolayısıyla yeni kelimeler türeten eklerdir. Yapım eklerinin bu işlevleri, Türkçede kelime ailelerinin teşekkülünde birinci derecede etkili unsurdur. Bu durum, yapım eklerinin eklendikleri kelimelerde bir anlam değişikliği yapmalarından kaynaklanmaktadır.

“Yapım ekleri, eklendikleri kök ve gövdelerin mânâlarında değişiklik yapar. Yapım eki ile meydana getirilen bir kelime gövdesi, kendisinden türediği kök veya gövde ile uzak yakın bir ilgisi olmakla beraber ondan ayrı ve yeni bir mânâ taşır” (Ergin, 2002: 123). Yapım ekleriyle oluşturulan kelimelerin aynı kavram alanına dâhil olması ve kelime ailesi olarak adlandırılmasının sebebi budur. Eklemeli dillerde kelime üretiminin önemli ölçüde bu eklerle gerçekleştirilmesi sebebiyle, kelime edinim sürecinde öğrenmeyi hızlandıran bilişsel bir zemin oluşturdukları düşünülmektedir.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, “beyin, anlatmaya dayalı süreçlerden biri olan konuşma sırasında, kökleri ve ekleri ayrı ayrı üretmektedir” (Levelt: 2001). Bu durum aynı zamanda, kelimelerin anlamlandırılmasına yönelik işlemler için de geçerlidir. Türkçe gibi eklemeli yapıya sahip dillerde kelime teşekkülü, kök ve ek ilişkisiyle gerçekleşmektedir. Bilindiği gibi, dillerdeki işlek kelimeler menşe olarak, isim ve fiil köklerinden meydana gelmektedir. Yapım ekleri, birbirleriyle menşe bakımından ayrı ve ortak kelime kökleri arasında ilgi kurarak yeni kelimeler türetmektedirler. Bu türetme süreci dört ayrı şekilde gerçekleşmektedir.

1. Yapım ekleri, ad köküne gelerek bu adları fiilleştirebilir.
2. Yapım ekleri fiil köküne gelerek bu fiili adlaştıracaktır.
3. Yapım ekleri, ad kökenli bir kelimeye gelerek yeni bir ad türetebilir.
4. Yapım ekleri, fiil kökenli bir kelimeye gelerek yeni fiiller türetebilir.

Bu durumda Türkçede, ad ya da fiil kökenli kelimelerin oluşturacağı kelime aileleri, yapım ekleri tarafından belirlenmektedir. Yapım eklerinin dolaylı olarak dil öğretimindeki birinci işlevleri, aynı kavram alanına dâhil olan kelime ailelerini meydana getirmeleridir. Bu durumda beyin anlama sürecinde, farklı köklerden (isim ve fiil kökleri) yapım ekleriyle türetilmiş ve aralarında anlam ilişkileri bulunan kelimeler üzerinde işlem yapmaktadır. İsim ve fiil köklerinin Türkçede yapım ekleriyle aynı kavram alanına dâhil edilebilmesi, kelimenin algılanması açısından son derece önemlidir.

Türkçe morfoloji eğilimli bir dildir. Bu tanımlama üzerinde durmak gerekiyor. Morfolojik eğilim şeklinde ifade edilen bu nitelik, şekil özellikleri ve dil öğretimi kavramlarının kesişme noktasını ifade etmektedir. İfade edilen kesişme noktasını daha iyi açıklayabilmek için Türkçe gibi eklemeli dil yapısından dolayı morfolojik karakter taşıyan Fince’de çocuğun kelime hazinesinin gelişimi ile dilin morfolojik yapısı arasındaki ilgiyi sorgulamaya

yönelik bir araştırmaya göz atmak gerekiyor. Fince kelime yapısının, öğrencilerin kelime hazinesinin gelişimine etkisini ortaya koyan bu araştırmada şu sonuca varılmıştır.

“Morfolojik bilgi önemlidir. Çocuklar, morfolojik bileşenler yoluyla kelimeleri analiz edip kavrama yeteneklerinden yararlanarak daha yoğun bir kelime hazinesi elde edebilirler. Bu yolla, karmaşık kelimelerin kazanımı daha hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir. Bu süreçte, Fince'nin son ekli bir dil olmasının önemli bir payı vardır” (Bertram, 2000: 287-296). Morfolojik bilinçlilik öğrencilerin kelimeleri kavramasına yardımcı olmaktadır. “Finlandiya’da ilköğretim öğrencilerinin kelime hazinelerine morfolojik yapının etkisini inceleyen bu araştırma son derece önemlidir. Ek-kök ilişkisini bilen öğrenciler, aynı kelime ailesindeki kelimeleri çağrışım yolu ile kavrayabilmektedirler. Aynı zamanda morfoloji bilgisi, yeni karşılaşılan bir kelimenin anlamlı parçalara ayrılmasına ve anlamın tahmin edilmesine yardım etmektedir” (Kurudayıoğlu, 2006: 497-505). Fince ve Türkçe eklemeli dil özelliği yönünden yapısal bir benzerlik göstermektedir. Hatta bu benzerlik, yabancı dil olarak Türkçe öğrenen Finlilere de önemli kolaylıklar sağlamaktadır. Uluslar arası Çocuk Dili Araştırmaları Derneği (*international Association For the Study of Child Language*) adlı kuruluşun Almanya'nın başkenti Berlin’de yapılan 10. kongresinde sunulan bir bildiriye dile getirilen bu görüşler, aralarında morfolojik benzerlikler bulunan dilleri konuşan insanların, birbirlerinin dilini daha kolay öğrendiğini ortaya koymaktadır.

Türkçede, kelime yapısını meydana getiren unsurlar, kelime üzerinde açık bir şekilde gözlenebilmektedir. Bilhassa kelime kökünden yeni bir kelime türeten eklerin anlam oluşturmadaki işlevi son derece belirgindir. Özellikle sondan eklemeli dillerdeki bu özellik, cümle içerisinde çok sık karşılaşılmayan kelimelerin anlamlandırılması sürecinde, okuyucuyu anlama doğru yönlendirmektedir. Yapım ekleri bu süreçte önemli bir işlevi yerine getirmektedir. Bu durum, Türkçe ve Fince gibi eklemeli yapıya sahip morfoloji eğilimli diller için geçerlidir. Dolayısıyla, Türkçenin ana dili olarak öğretilmesi sürecinde, türetilmiş kelime yapıları üzerinde yaptırılacak kök/ek analizlerinin, öğrencilerin kelime anlamını kavrayabilme becerilerinin geliştirilmesine katkıda bulunacağı söylenebilir. Kökün anlamını bilen bir öğrenci, bu kökten türeyen kelimelerin anlamlarını kök anlamdan yola çıkarak tahmin edecektir.

Daha önce de belirtildiği gibi, yapım ekleri Türkçede kelime aileleri oluşturmaktadır. “Kelime ailesi, aynı kökten türemiş çeşitli kelimeleri, bunların meydana getirdikleri aileyi anlatmak üzere kullanılmaktadır. Örnek olarak dilimizde *al-* fiil kökünden gelen *aldır-, aldırıl-, aldirt-, alın-*

gibi fiillerin yanı sıra, aynı kökten *alıcı, alım, alıntı*, gibi türevleri, ya da *yol* ad kökünden *yolla-, yollat-,yollan-* fiillerini ve *yolluk, yollu, yolsuz, yolsuzluk* gibi ögeleri gösterebiliriz. Türkçe gibi bağlantılı dillerde, bu türevlerin sayısı oldukça fazladır ve durmadan artmaktadır. Bağlantılılık (eklemeli yapı) bu bakımdan dile geniş anlatım olanakları kazandırmaktadır. (Aksan, 2004: 110). Kelime ailesi kavramı çerçevesinde daha geniş bir örneklem teşkil etmesi bakımından şu bilgileri de vermekte yarar vardır. “ Bugün Türkçede, sür – fiil kökünden yüze yakın, gör- fiil kökünden 75, tut- fiil kökünden 65 türetilmiş sözcük mevcuttur. *Tutmak, tutum, tutumlu, tutumluluk, tutumsuz, tutumsuzluk, tutku, tutkulu, tutu, tutulu, tutucu, tutuculuk, tutuk, tutukevi, tutuklama, tutuklu, tutuksuz, tutukluluk, tutuksuzluk, tutuklamak, tutuklanmak, tutuklanmaz, tutuklanış, tutuklatmak, tutuklatma, tutma, tutaç, tutak, tutam, tutamlamak, tutamaç, tutamak, tutamaksız, tutanak, tutar, tutarlı, tutarsız, tutarlılık, tutarsızlık, tutarak, tuturuk, tutuş, tutuşmak, tutuşma, tutuşturma, tutuşturmak, tutkun, tutkunluk, tutsak, tutsaklık, tutmaç, tutkal, tutkallamak, tutkallama, tutkallı, tutkalsız, tutturmak, tutturaç, tutturma, tutturmalık, tutturuş, tutulma, tutulmak, tutulum, tutunmak, tutunma*” (Aksan, 1993: 24 – 30; 1996: 45 – 47).

Görüldüğü gibi, Türkçede tek bir kökten, ekler vasıtasıyla, birbirleriyle anlam ilişkisi olan bir kavram alanı oluşturulabilmektedir. Bu semantik oluşum, Türkçeye geniş anlatım olanakları sunduğu kadar, kavram alanı, dolayısıyla alıcı kelime hazinesini zenginleştirmeye yönelik *algoritmalar*² bir süreç niteliği de taşımaktadır. Aynı kökten genişleyen kelime ailesini meydana getiren sözcükler arasındaki anlam ilişkisi, eklemeli dil yapısının karakteristik bir özelliği olan saydam morfolojik yapı nedeniyle kaybolmaz. Bu durumda anlam, sözlüğe ihtiyaç duyulmadan ekten köke doğru takip ve tahmin edilebilir bir nitelik kazanır. Okuma sırasında, anlamı bilinmeyen bir Türkçe sözcük ile karşılaşıldığında, alıcı kelime hazinesinde yer almayan bu kelime, bağlamın da yardımıyla kökten eke doğru gidilerek doğru bir şekilde tespit edilebilir.

Yapım eklerinin ana dili öğretiminde oluşturduğu bilişsel zeminleri tespit etmede, göz önüne alınması gereken temel noktalardan biri de Türkçenin hece yapısı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ortalama kelime uzunluğudur. Öncelikle belirtmek gerekir ki yapım ekleri, Türkçede kelime uzunluğunu belirlemekle birlikte, hece özelliği de göstermektedir. “Latince, İngilizce, Arapça, Yunanca, Japonca, Almanca ve Rusça ile karşılaştırıldığında Türkçe, kelime başına düşen hece miktarı bakımından

² **Algoritma**; bir işin, hiçbir belirsizliğe yer vermeyen işlem adımlarıyla nasıl yapılacağını belirleyen tanımına verilen addır. Bkz. (Köksal, 2003: 175).

en uzun kelime yapısına sahip dildir. Bunun temelinde agglutinatif (eklemeli) dil yapısı vardır” (İnan’dan Akt: Atay, 1997: 156-157).

Türkçede kelime başına düşen hece ortalamasının yüksek olması, kelimeler arasında fonetik yönden meydana gelebilecek karışıklıkları ortadan kaldırmaya yönelik bir özelliktir. Bu durum Türkçede, ses benzerliği taşıyan firkatif kelimelerin sayısını azalttığı gibi, dilin üretim gücünü de artıran bilişsel (kognitif) bir zemin oluşturmaktadır. Yine, Türkçede özellikle söz dizimi yapısının en önemli ögesi olan yüklem köklerinin tek heceli olması da, hece yapısının dil öğretimine getirdiği bilişsel zeminlerden birini teşkil etmektedir.

Bu zeminler Türkçenin ana dili olarak öğretilmesi sürecinde hangi alanlarda etkili olmaktadır?

Türkçede, kelime başına düşen hece sayısının yüksek olmasına bağlı olarak ses benzerliği taşıyan kelimelerin azlığı, okuma yazma öğrenme sürecinde, kelime tanıma becerisini kazanmak zorunda olan öğrenciler için, dil yapısından kaynaklanan bilişsel nitelikli doğal bir öğrenme zemini oluşturmaktadır. “*Kelime tanıma*, verilen kelime veya kelimeleri doğru bir şekilde seslendirmektir” (Akyol, 2005: 152). Burada seslendirme derken, okuma süreci anlaşılmalıdır. Kelime tanıma sürecinde olan bir çocuk, okumanın seslendirme yönüyle ilgili harf / sembol – ses eş güdümünü akıcı bir şekilde oluşturmaya çalışmaktadır. Okumanın amaç olduğu bir süreçte, birbirine benzeyen fonemlerin oluşturduğu sözcükler, kelime tanıma becerisini kazanmada öğrenciler için önemli bir engel oluşturacaktır. Öğrenciler açısından, kelime tanıma sürecindeki en önemli problem, sesletim boyutunda bir kelimeyi diğerinden ayırt edememektir. Hece ortalamasının düşük olduğu dillerde, sesletim bakımından kelimelerin benzeşim oranı daha yüksektir. Bu durum doğrudan doğruya kelime tanıma süreci için bir engel oluşturabilecek potansiyele sahiptir. Genel dilbilim çerçevesinde yapısalcı ekolün, “dilde ayrılıklar vardır” önermesinden hareketle, dilin doğal özelliklerinden biri kabul edilen ses karışıklığı, hece ortalamasının yüksek olmasına bağlı olarak uzun kelimelere sahip olan Türkçede, ses benzerliği olan kelime sayısını azaltmakta ve kelime tanıma süreci açısından bilişsel bir algı zemini oluşturmaktadır. Bu özellik doğrudan doğruya, “kelimeyi hem doğru seslendirmek, hem de anlamını bilmek şeklinde ifade edilen *kelime ayırt etmeyi* de etkileyecektir” (Akyol, 2005:152). Kelime ayırt etme becerisini kazanan bir öğrenci ise, okumayı amaç durumundan araç durumuna dönüştürme sürecinde ilk adımı atmış demektir.

Eklemeli dillerde kelime başına düşen hece sayısının diğer dillere oranla yüksek olması doğaldır ve bu durum aynı zamanda o dilin kelime türetme gücünü de gösterir. Dilin kelime türetme gücünün yüksek olması, ana dili öğretimi açısından bilişsel bir zemin oluşturmaktadır. Bu durum özellikle ikinci kademe Türkçe öğretiminde kelime analizi çalışmalarıyla alıcı ve üretici kelime hazinesinin geliştirilmesinde kullanılabilir. Yine bu temel özelliğe bağlı olarak, üretilmiş anlamlı bir yapı dizgesi, kendi içinde kök dâhil diğer anlamlı yapıları da barındırdığı için, öğrenciler üretilmiş bir kelimeye baktıklarında, bu kelimeyi oluşturan anlamlı birimleri de onunla birlikte görebilme imkânına sahip olacaklardır. Öğrencinin anlamını bilmediği bir kelime bu yapı içerisinde yer alıyorsa, bütüne bakılarak anlamı bilinmeyen unsura anlam verilebilir. Örneğin *gözlemci / göz-le-m-ci* kelimesi iç içe geçmiş dört anlamlı sözcükten oluşmaktadır. Bu dört sözcükten birinin anlamını bilen bir öğrenci, anlamını bilmediği diğer sözcüğün anlamıyla ilgili ipucunu yakalamış demektir. Türetilmiş anlamlı bir yapıda iç içe geçmiş sözcüklerin bir arada olması, alıcı ve üretici boyutta kelime edinim sürecini hızlandıran bilişsel bir zemin olarak değerlendirilebilir. Öte yandan Türkçede, yapım ekleri vasıtasıyla oluşturulan iç içe geçmiş uzun kelime yapılarında, anlamı bilinen bir sözcük, anlamı bilinmeyen sözcüklerle ilgili ileriye doğru genişleyen, kelime düzeyinde bir algı alanı oluşturmaktadır. Sözlüğe ihtiyaç duymadan, kelimeyi anlamlandırmada bu son derece işlevsel bir yapı özelliğidir.

Türkçenin doğal dil özelliği olan ve söz dizimi yapısında çekimlenmiş durumlarda yüklem görevi gören fiil köklerinin tek heceli olması, okuma – yazma öğrenme sürecinde yapılan çalışmaları daha da etkili kılan bilişsel bir zemin oluşturmaktadır. Fiil köklerinin tek heceli bir yapı özelliği göstermesi, okuma yazma öğrenme sürecinde öğrencilerin daha hece aşamasında kelimelerle tanışmasına olanak sağlamaktadır. Öğrenciler bu dönemde sesleri birleştirip heceleri oluştururken aynı zamanda fiil köklerini de oluşturmaktadırlar. Fiil kökü ise yapı olarak kelimedir. Hece oluşturma aşamasında fiil kökünün yazılışı da farkına varmadan öğrenilmektedir.

Yapım eklerinin ana dili eğitiminde oluşturduğu bilişsel zeminleri tespit etme sürecinde, üzerinde önemle durulması gereken hususlardan biri de çatı kavramıdır. Tespit sürecine geçmeden önce, çatı kavramıyla ilgili birkaç görüşe yer vermek istiyoruz.

“ Çatı, fiil kök veya gövdesinin, sözlük anlamında sözlük anlamında herhangi bir değişikliğe uğramadan fiilden fiil yapan belirli bazı eklerle genişletilerek cümledeki özne ve nesne ile olan bağlantısında uğradığı durum değişikliği; fiilin anlam değişikliği göstermeyen, ancak özne ve nesneye hükmeden şekil değişikliğidir” (Korkmaz, 2007: 57).

“Çatı, sözel bilgi akışına bağlı olarak, eyleme katılanlardan yapan, etkilenen, yaptıran ile yüklem arasındaki ilişkileri belirleyen biçimlenmeye ya da eklemlemeye denir” (Demircan, 2003: 11).

Öte yandan, “1612 yılında Türkçenin Avrupa’da ilk gramer kitabını yazan Megiser, edilgen ve ettirgen fiil çatılarını, başka hiçbir dilde bulunmayan, açıklanması güç, bazılarının de imkânsız fiil kalıpları olarak tanımlamaktadır” (Dilâçar, 1970: 205).

Dillerin farklı yapılarda olması, fiilde çatı kavramını yapısal çerçevede inceleme zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. Eklemler dil yapısına bağlı olarak özne / nesne ve eylem ilişkisinin eklerle farklı görünüm kazanması, Türkçenin söz dizimi sisteminin ne derece mantıklı ve tutarlı bir iç mekanizmaya sahip olduğunu göstermektedir.

Çatı kavramının Türkçedeki en önemli işlevlerinden biri, “olaya katılan sayısının çatısal eklerle düzenlenmesidir” (Demircan, 2003: 129). Olaya katılanların sayısı ise cümle içerisindeki bilgi dağılımı ile doğrudan ilgilidir.

Türkçedeki eylem çatıları genel anlamda, Türkçenin eklemler dil yapısının doğal sonucu olarak dil merkezli anlama sürecini hızlandırabilecek gramatik ve sözlüksel (kelime anlamı) nitelikli devingen mekanizmalar içermektedir. Özellikle psikodilbilimin verilerince anlaşılması ve öğrenilmesi zor yapılar olarak tanımlanan edilgen çatıların Türkçe cümlelerin yüzeysel yapısında somut, anlaşılır görünüm sergilemesi ve ana dili Türkçe olan çocukların dil gelişimleri sürecinde bu yapıların bilişsel açıdan bir engel teşkil etmemesi, göz ardı edilmemesi gereken hususlar arasındadır.

Batılı araştırmacılar ve dil öğretimi uzmanlarınca, öğrenilmesi zor olarak kabul edilgen çatılı yapılar Türkçeyi ana dili olarak öğrenen çocuklar için dil öğrenimi sürecinde bilişsel bir engel teşkil etmemektedir. Edilgen çatı oluşturan ekler, “Türkçede eskiden beri kullanılan fiilden fiil yapma eklerinden biridir. Fonksiyonu, pasiflik ve meçhullük ifade eden fiiller yapmaktır. Asıl pasiflik ve meçhul eki *-l-*’dir. Fakat *-l-* eki vokalle veya *l* ile biten fiil kök ve gövdelerine getirilmemekte, böyle fiillerin pasif ve meçhul şekilleri *-n-* ile yapılmaktadır. Bu *-n-*’nin aslında dönüşlülük eki olduğu, dönüşlü fiil şeklinden alındığı, sonradan pasiflik ve meçhul eki hâline geldiği muhakkaktır” (Ergin, 2002: 204). İngilizcede ise edilgen yapılar şu şekilde oluşturulmaktadır. “İngilizcede bütün edilgen (passive) cümlelerde *be* fiilinin tenslere göre *am, is, are, was, were, have, has been, will be* vb. uygun şekli ve fiilin past participle V_3 hali mutlaka bulunur. Böylece özne durumunda bulunan şeyin, birisi tarafından yapıldığı, yapılacağı, vb. anlamlar verilmiş olur” (Ardanacı, 1996: 196).

Edilgen çatının oluşumu ile ilgili bu özellikler aşağıdaki örnek cümlelerde daha açık bir şekilde sergilenmektedir.

Örnek:

Your little girl broke my vase. / Senin küçük kızın vazomu kırdı.

My vase was broken by your little girl. / Vazom, senin küçük kızın tarafından kırıldı.

Örnek:

The soldiers defend our country. / Askerler ülkemizi savunur.

Our country is defended by the soldiers. / Ülkemiz askerler tarafından savunulur.

İngilizcede edilgen çatının kısa süreli belleğe aktarılan yüzeysel yapısı karmaşık bir dil bilgisel sistem içermektedir. Bu karmaşık ve uzun işlemler sonunda oluşan yüzey yapıyı, kısa süreli bellekten anlamın şifrelendiği derin yapıya aktarmak ve bilgiye dönüştürmek daha fazla zihinsel işlem gerektirmektedir. Bu süreçte nesne, zaman, tekillik çoğulluk gibi dil bilgisel hususlar devreye girmektedir. Türkçede ise etken çatının edilgen çatıya dönüştürülmesi süreci bu kadar karmaşık işlemler gerektirmez. Türkçede edilgen çatılı cümlelerin yüzeysel yapılarındaki bu özellik, doğrudan doğruya derin yapının algılanmasını hızlandırıcı bir işlevi yerine getirmektedir.

Bir söz dizimi yapısı, kendi sınırları içerisinde iki tür anlama sahiptir. Birinci anlam yükü, eylemin bildirdiği yargı ve bu yargıya dâhil olan unsurlar vasıtasıyla oluşturulmaktadır. İkinci anlam yükü ise eylemin bildirdiği yargıyı özne merkezli yönlendiren bir niteliğe sahiptir. Türkçede işteşlik eklerinin işlevi, cümlenin bu ikinci anlamında ortaya çıkmaktadır. “İşteş eylemlerde 1.İşi, oluşu, kılışı, iki veya daha çok özne birlikte yapar. 2. Eylemi iki, ikiden çok özne birlikte yapar. 3. Bunların yanı sıra, nitelikte eşitlik gibi bir anlam da mevcuttur” (Gencan, 2001: 372). İşteş çatıların yukarıda ifade edilen birinci ve ikinci fonksiyonlarında iki veya daha fazla özne, yargıya yüzeysel yapı teşkil edecek şekilde dâhil edilmekte ve derin yapıyı şekillendiren anlam ayrıntıları oluşturmaktadır. İşteş çatıların üçüncü fonksiyonunda ise, öznenin yargının anlamına bağlı olarak geçirdiği değişimin ifade edilmesi söz konusudur. Kaynaşık dillerde, bir veya birkaç kelimeyle oluşturulan bu anlam ayrıntısı Türkçede sadece bir ekle (-ş) meydana getirilmektedir. Bu işlev Türkçenin, derin yapıyı oluşturan yüzey yapı teşkilinde ekonomik bir dil olduğunu gözler önüne sermekle birlikte, uzun söz dizimi yapılarını depolamada sınırlı bir kapasiteye sahip olan kısa

sürelî belleğe ne derece yardımcı olduğunu göstermektedir. Bu husus aynı zamanda, ekler vasıtasıyla oluşan fiil çatılarının söz dizimsel algılama sürecindeki ortak işlevleri olarak da kabul edilebilir.

Oldurğan çatı, geçişsiz fiilden geçişli fiile geçme sürecidir. Geçişlilik, sözlük anlam girdilerine yansımış bir özellik olmasına rağmen, Türkçedeki geçişsiz eylemlerin bu anlam özelliklerine müdahale edilebilmektedir. Bu müdahale, “eylem kök ve gövdelerine *-tr*, *-t*, *-ir*, *-dir* eklerinden birinin getirilmesiyle gerçekleşmektedir” (Gencan, 2001: 362). Türkçede, oldurğan çatıyı meydana getiren eklerin işlevleri, son derece önemlidir. Bu ekler, geçişsiz bir fiili geçişli hâle getirmekle, eylemin anlamını cümle bağlamına göre sınırlandırmakta ve özne / eylem arasındaki ilişkiye nesneyi dâhil etmektedir. Türkçede, belirli eklerle sağlanan bu dönüşümün, anlama ve anlatma süreçlerine bilişsel bir zemin oluşturduğu düşünülmektedir.

Yapım eklerinin ana dili eğitiminde oluşturduğu bir diğer bilişsel zemin ise Ferdinand De Saussure'nin *gösterenin nedensizlik ilkesinde* ortaya çıkmaktadır. Nedensizlik ilkesine göre, “göstereni gösterilenle birleştiren bağ nedensizdir. Şöyle ki, *kardeş* kavramının, kendisine gösterenlik yapan *k-a-r-d-e-ş* ses dizilişiyile hiçbir bağıntısı yoktur. Diller arasındaki ayrılıklar, doğrudan doğruya değişik dillerin varlığı bunu kanıtlar” (Saussure'den Çev. Vardar, 1985: 73). Saussure, nedensizliği salt ve göreceli nedensizlik (yarı nedenlilik) olarak ikiye ayırır. Yapım ekleri bu noktada devreye girmektedir. Türkçede, basit yapılı kelimelerle, türemiş kelimeler arasında nedensizlik açısından fark vardır. Basit yapılı kelimeler salt nedensizlik özelliğine sahipken, türemiş kelimelerde göreceli nedensizlik yani yarı nedenlilik özelliği vardır. Örneğin *kapı* kelimesi basit yapılıdır ve salt nedensizlik özelliğine sahiptir. Oysaki bu kelimedenden türemiş olan *kapıcı* kelimesinde ise göreceli nedensizlik veya yarı nedenlilik durumu söz konusudur. Bu anlamda yapım ekleri Türkçede, yarı nedenli kelimeler türetmektedir. Türemiş kelimelerde, köke doğru ilerleyen bir yarı nedenlilik söz konusudur. Bu durum, kelime öğrenme süreci açısından son derece önemli bir bilişsel (kognitif) zemin oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, yapım eklerinin Türkçenin ana dili olarak öğretiminde oluşturduğu bilişsel zeminlerin genel olarak değerlendirildiğinde, kelime hazinesini geliştirmede ve okuma – yazma öğrenme sürecinde etkili olduğu söylenebilir.

ÇEKİM EKLERİNİN TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE OLUŞTURDUĞU BİLİŞSEL (KOGNİTİF) ZEMİNLER

Türkçe dil yapılarının ana dili eğitiminde oluşturduğu bilişsel zeminlerin tespit edilmesinde, üzerinde önemle durulması gereken bir diğer yapı unsuru da, çekim ekleridir. Daha önce de ifade edildiği gibi Türkçe, eklemeli dil yapısına sahip diller grubunda bu yapıyı en karakteristik biçimde yansıtan dillerden biridir.

“Türkçede eklerin temel anlamda *türetme* ve *bağımlılaştırma* olmak üzere iki önemli işlevi vardır. Türetme işlevi, en basit anlamda, kelime kök ve gövdelerinden yeni kelimeler üretebilme özelliğidir. Daha geniş bir fonksiyon alanına sahip olan bağımlılaştırma işlevi ise cümle içerisindeki her unsur arasında ilişki kurabilme özelliğini yansıtmaktadır” (Demircan, 1986: 33). Yapım ve çekim ekleri, yukarıda ifade edilen işlevler çerçevesinde karşılaştırıldığında, bağımlılaştırma işlevini yerine getiren çekim eklerinin gerek cümle içinde gerekse cümleler arası anlam ve biçim ilişkilerinin düzenlenmesinde daha etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Türkçede, dil merkezli algılama ve aktarma süreçleri göz önüne alındığında çekim eklerinin oluşturduğu bilişsel (kognitif) zeminler şu şekilde ifade edilebilir.

Bilişsel bir algı zemini oluşturması açısından çekim ekleri sayesinde Türkçede, isim tamlamalarında ana tamlamayı açıklayıcı nitelikte küçük tamlama öbekleri oluşturulabilmektedir. Belirtili isim tamlamalarının bu yapısı, okuma anlama sürecini doğrudan etkileyen bir husus olarak değerlendirilebilir. Çekim ekleriyle genişletilmiş bir tamlama, okuyucunun zihninde daha canlı bir imge oluşturmakta, okunan satırın imgesel görüntüsünü fotografik anlamda daha da netleştirmektedir. Bir başka ifadeyle, çekim ekleri sayesinde isim tamlamalarındaki kelime sayısı arttıkça tamlamanın anlam sınırları daralmakta, okuma sürecinde zihinlerde oluşturduğu anlam netleşmektedir. Aşağıdaki tamlama örneğinde bu durum açıkça görülmektedir.

Örnek:

Akdeniz Bölgesi'nin geniş düzlüklerinin ufuk çizgisine kadar uzanan sınırları insanda bir sonsuzluk izlenimi uyandırıyor.

Cümleyi oluşturan iç içe geçmiş tamlama grupları aşağıda sıralanmıştır.

1. *Akdeniz Bölgesi'nin geniş düzlüklerinin / ufuk çizgisine kadar uzanan sınırları*

2. *ufuk çizgisine kadar uzanan / sınırlar*
3. *ufuk çizgisi*
4. *Akdeniz Bölgesi'nin / geniş düzlükleri*
5. *Akdeniz Bölgesi*

Yukarıdaki örneklerde çekim eklerinin bir söz dizimi yapısını meydana getiren tamlama öbekleri arasında kurduğu bağımlılaştırma işlevi görülmektedir. Dar bir anlama sahip olan *Akdeniz Bölgesi'nin sınırları* tamlaması, çekim ekleri sayesinde iç içe geçmiş tamlamalarla daha detaylı ve görsel bir anlam kazanmaktadır. Dilsel soyutlamanın ekler vasıtasıyla cümlenin sol tarafına doğru genişlemesi algılama sürecinde bu yapılar bir öncelik kazandırmaktadır. Ana tamlama öbeğinin tamlananı durumunda olan kavram, bağlamı belirlendikten sonra algılanmaktadır. İç içe geçmiş geniş ölçekli tamlamaların algılanmasında öğrenci, öncelikle tamlayanı algılar, ardından tamlananla ilgili gerekli sentezleri yapmış olarak tamlanan kavramı algılamaktadır. Türkçede iç içe geçmiş tamlamaların algılanması sürecinde sentez yapma işleminin önce gerçekleşmesinin sebebi, algılama yönü ile soyutlama yönünün ters istikamette ilerlemesinden kaynaklanmaktadır. Algılama yönü ile soyutlama yönünün birbirlerine ters yönde ilerlemesi aynı zamanda okuma ve dinleme sürecinde algı alanını genişletici bir etki de oluşturmaktadır. Asıl unsura ulaşmadan oluşan bağlam, düşünsel ilerleyişi asıl unsura hazırlayan bir anlamsal yapılanma (sentezlenme) sürecidir aslında. Tamlanan açısından bir sentezleme süreci gerçekleşirken, tamlayan açısından analiz süreci gerçekleşmektedir. Kısaca ifade etmek gerekirse, Türkçede iç içe geçmiş çok sayıda kelimedenden meydana gelen tamlamaları algılama ve aktarma sürecinde öğrenciler, tamlayanı analiz ederken aynı zamanda tamlanan unsurun sentezini yapmaktadır. İki bilişsel süreç aynı anda gerçekleşmektedir. Yüzey yapı sentezlenirken, derin yapı analiz edilmektedir. Bu durum, söz dizimi algısı için de söylenebilir. Bahsedilen analiz ve sentez işlemlerinin gerçekleşmesi sürecinde çekim ekleri, bilişsel süreci oluşturan temel yapı unsurlarıdır.

Türkçenin ana dili olarak öğretilmesi sürecinde, oluşturdukları bilişsel (kognitif) zeminler açısından ele alınması gereken önemli yapılardan biri de eylemsilerdir.

“Söz ya da tümce içinde eylem adı olmaları dolayısıyla ad, adı niteledikleri için sıfat, iki tümceyi bağladığı için bağlaç olabilen ve yüklem görevinde bulunabilen sözcük ya da sözcük öbeklerine eylemsi (*subordinate or modifying predicate*) adı verilir. Eylemsiler, eylemleri geçici sıfat, zarf ve ad yapmada; hem ad hem eylem özellikleri taşıyan, zarf-fiiller hariç, yapım

ya da çekim eki işlevlerinde kullanılabilir. Türkçede, anlam ve görevlerine göre, zarf fiiller (ulaçlar), sıfat fiiller (ortaçlar) ve eylem adı (matar) olmak üzere üç çeşit eylemsi vardır. Eylemsiler, Türkçenin anlatım gücünün temelini teşkil eden çok önemli öğelerdir” (Eker, 2005: 380).

Hem yapım eki hem de çekim eki işlevine sahip olan eylemsilerin, çekim eki olarak okuma anlama sürecinde oluşturdukları bilişsel zeminler aşağıdaki örnek cümle üzerinde analiz edilmiştir.

Örnek:

Çok başarılı bir öğrenci olan Ayşe, sınıfını doğrudan geçti.

Bu cümlede sıfat fiil eki, kendisinden önce gelen kelimeleri akıcı bir şekilde Ayşe ismine bağlayarak bir özne teşkil etmektedir. Hem yapım hem de çekim eki niteliği taşıyan *-an, -en* eki, özneye sıfat ile birlikte bir anlam özelliği kazandırmaktadır. Öte yandan, sıfat – fiil eklerinin anlamlandırma sürecindeki bir diğer işlevi, dilin bürün olgularıyla ilgilidir. Bu ekler sayesinde, uzun cümleler kesin duraklar verilmeden yükleme kadar devam eden bir ezgilemeyle telaffuz edilmektedir. Bu husus okuma sürecini doğrudan ilgilendirmektedir. *Çok başarılı bir öğrenci olan Ayşe, sınıfını doğrudan geçti* cümlesinde sıfat fiil eki olmasaydı, sıfat fiil grubu ortadan kalkacak, iki ayrı biten ezgi yani, iki ayrı cümle teşekkül edecekti. Bir başka ifadeyle, sıfat fiil ekinin yerini nokta işareti alacaktı. Bu örnekte de görüldüğü gibi bir çekim eki olan sıfat – fiil eki, iki ayrı yüzey yapıyı birleştirerek tek bir derin yapıya dönüştürmüştür. Söz dizimi yapısı üzerinde sürekli ezgi oluştuğu için bu durum okuma hızını doğrudan artırmakla birlikte, konuşma sırasında sözceyi tek ezgiyle aktarma fırsatı vermekte ve dinleyici açısından bir algılama kolaylığı da sağlamaktadır.

Bir diğer çekim eki grubu olan zarf fiil eklerinin anlama sürecindeki işlevlerini, yine dilin bürün olgularıyla açıklamak mümkündür. Zarf fiil ekleri, cümleye akıcılık kazandırmaktadır. *Yağmur altında geçen uzun bir yürüyüşün ardından eve girince kendine geldi* cümlesinde zarf fiil ekinin cümle üzerindeki ezgiyi sürekli kıldığı görülmektedir. Bu anlamda, zarf fiil eklerinin okuma sürecinde oluşturduğu bilişsel zemin, sıfat fiillerle aynıdır.

Eklemeli dil yapısının Türkçe öğretiminde oluşturduğu yapı odaklı önemli bilişsel zeminlerden biri de kısa süreli belleğin kapasitesini genişletebilme özelliğidir.

“Psikoloji biliminin verilerine göre kısa süreli belleğin kapasitesi 7 ± 2 olarak tespit edilmiştir. Bu kapasiteyi artırmak olanaksızdır. Ne var ki kümeleme olayından yararlanarak her küme içine giren birimlerin sayısını

artırabiliriz. Böylece, kısa süreli bellek 7 birimlik bir kapasitede kalsa bile, her birimin içeriği daha karmaşık ilişkilerin bulunduğu bir küme oluşturur. Örneğin, 145319231989 dizisi 12 rakamdan oluşmaktadır ve kısa süreli belleğin kapasitesini maksimum seviyede 7, minimum düzeyde 3 birim aşmıştır” (Cüceloğlu, 2000:187). Bu birimler kendi aralarında 1453/1923/1989 şeklinde kümelenince 12 rakamlı dizi, 3 birime düşer ve kısa süreli belleğin kapasitesini 2 ile 9 birim artırır. Türkçenin sahip olduğu eklemeli dil yapısı, kısa süreli bellekte bu artırma işlevini yerine getirmektedir. Söz dizimsel yapıda birbirleriyle ilgisiz gibi görünen kelimeler, ekler sayesinde kümelenmektedirler. Örneğin, kelime sayısı bakımından 12 birime tekâbül eden bir cümle, kısa süreli belleğin kapasitesini aşmaktadır. Ekler sayesinde 12 birimlik bu cümle, kümelere yani öbeklere ayrılarak 3 birime indirgenebilir. Bu durum, ilgili cümleyi kısa süreli bellekte daha kolay algılanabilir hâle getirmektedir. Eklemeli dil yapısının söz dizimsel algılama sürecindeki en önemli işlevi budur. Bu durumda, ana dili sondan eklemeli dil yapısında olanların algılayabilecekleri cümle uzunluklarının diğer dillere göre daha fazla olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Öte yandan, Türkçenin söz dizimi yapısında, *özne/nesne*, *özne/yüklem*, *nesne/yüklem* gibi ögeler arası ilişkilerin mevcut olduğu düşünülürse, kısa süreli bellekteki indirgeyici gruptamanın dil yapısından kaynaklanan mantıklı gramatik ilişkiler çerçevesinde de gerçekleştiği sonucuna varılır. Daha basit bir ifadeyle, Türkçede ögeler arası ilişkilerin çeşitliliği, sıralı cümle türü gibi uzun cümlelerin algılanması sürecinde kısa süreli belleğin kapasitesini genişletebilecek yönde ikinci bir işlevi yerine getirmektedir. Aşağıdaki örnek cümlede bu durum açık bir şekilde gözlenmektedir.

Örnek:

İç avlunun siyah taşlarındaki taze ve sıcak kanlar üstüne, / sahipleri görünmeyen samimi gözyaşları gibi / damlıyordu.

Yukarıdaki cümle, 15 kelimedenden meydana gelmektedir ve kısa süreli belleğin algılama kapasitesini maksimum düzeyden 6, minimum düzeyden 10 birim aşmaktadır. Çekim ekleri yardımıyla kümeleme gerçekleştiğinde söz dizimi yapısı 3 birime düşmektedir. Türkçe gibi eklemeli dillerde, söz dizimi yapısında kelimeler arasındaki yapısal ilişkileri sağlayan çekim ekleri, anlamlandırma sürecinde bir harç görevi görmektedir. Türkçe söz dizimi yapısında, yapısal ilişkiler azaldıkça anlamlandırma süreci zorlaşır ve alıcı konumundaki kişiyi daha ayrıntılı ve karmaşık zihinsel işlemler yapmaya zorlar. Türkçe gibi sondan eklemeli dillerde, çekim eklerinden yoksun bir söz dizimi yapısı söz konusu olduğunda, kelimeler arasında anlam ilişkisi

kurmak daha fazla zihinsel işlem gerektireceğinden, çekim eklerinin anlama sürecinde bilişsel bir zemin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Kısacası, çekim ekleri Türkçede, kısa süreli bellekte kümeleme işlemini gerçekleştiren bilişsel nitelikli dil yapıları olarak tanımlanabilir.

Çekim ekleri, belirtili ve belirtilsiz isim tamlamalarında, göstergenin nedensizlik özelliği göz önüne alındığında, tamlanan isim veya kavrama hem yüzeysel hem de derin yapıda göreceli bir nedensizlik kazandırmaktadır. İsim tamlamalarında, tamlayan unsur, tamlanan unsurun anlam alanını sınırlandırmakla, tamlananın nedensizliğini, bireyin zihninde oluşturduğu kavram yönünden bir derece sebepli kılmaktadır. Örneğin *kapak* kelimesi, Türkçede tek başına birçok anlama gelmektedir. *Tencerenin kapağı* tamlamasında ise *kapak* kelimesinin anlam sınırları önemli ölçüde daraltılmış olur. Bu durum kelimeye kısmî bir nedensizlik vasfı kazandırmaktadır. Bir başka ifadeyle, tamlama yapısı, tamlanan unsurun anlamını algılayan kişinin zihninde belirginleştirmektedir.

Türkçede, isim tamlamalarında asıl anlamı üzerinde taşıyan (tamlanan) unsur, açıklayıcısı ile birlikte yer almaktadır. Tamlanan ve tamlayan arasındaki bu anlam ilişkisinin ekle sağlanması, okuma sürecinde algı alanını genişletici bir işlevi yerine getirmektedir.

Kaynaşık yapıli dillerdeki eylem yapıları ile karşılaştırıldığında eklemeli dillerdeki eylem yapıları, söz dizimi yapısını anlamsal yönden destekleyen yapı odaklı bilişsel niteliklere sahiptir.

Türkçede, özne olabilen kelimelerin sayısı oldukça fazladır. Özne niteliği taşıyan şahıs eklerinin, eklemeli dil yapısının doğal bir sonucu olarak eylem çatılarında bulunabilmesi, bu ögeyi bir başka işlevsel konuma taşımaktadır. Bu durumda, söz dizimsel yapının vazgeçilmez unsuru olan yüklem, özneyi yapısında taşıyabilmekte, özellikle eksiltili cümlelerin anlamlandırılması sürecine dâhil etmektedir. Benzer bir durum, zaman kavramı için de geçerlidir. Öğrencilerin, okudukları cümlelerde yüklemi tam olarak algılamaları, metnin anlaşılmasında önemli bir yer tutmaktadır. Bunun sebebi, yüklemli Türkçede adeta bir metin içeriğinde olmasıdır. Çünkü Türkçe, eklemeli bir dildir. Zaman ve şahıs ekleriyle çekimlenen yüklem, zaman ve şahıs unsurunu üzerinde taşıyabilme özelliğine sahiptir. Türkçede, eylemlerin en önemli özelliklerinden biri, fiil ve isim köklerine eklenen eklerle, aldıkları morfolojik duruma bağlı olarak anlamlarının ayrıntılı bir şekilde izlenebilmesidir. Bu sayede, algılanan eylemin anlamsal yapısı aşama aşama bireyin zihninde teşekkül eder.

DİLİN ÇİFT EKLEMLİLİĞİ VE DİZİSEL DİZİMSEL İLİŞKİLER ÇERÇEVESİNDE EKLEMELİ DİL YAPISININ TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDE OLUŞTURDUĞU BİLİŞSEL ZEMİNLER

Fransız işlevsel dilbilim ekolünün temsilcisi A. Martinet tarafından ortaya konan dilin çift eklemliliği kavramı, birinci ve ikinci eklemlilik düzenlerinden meydana gelmektedir. “Birinci eklemlilik düzeni, tümceleri ya da sözceleri oluşturan en küçük anlamlı birimlerden, başka bir deyişle en küçük dil göstergelerinden kuruludur. “Çocuk eve geç geldi” tümcesini ele alalım. Bu tümceyi en küçük göstergelerine ayırırsak, altı birim elde ederiz. /Çocuk/ev-/e/geç/gel/-/di. Bunlar, anlamlı birimler olup daha küçük anlamlı birimlere bölünemezler. Buna karşılık, değişik tümcelerde yer alabilirler. Başka başka bütünlere katılabilirler. A. Martinet, tümcenin çözümlenmesiyle elde edilen bu anlamlı birimlere anlambirim adını verir. Birinci eklemlilik, her dilsel toplulukta ortak deneyimin kendine özgü düzenlenişi olarak ortaya çıkar. Dile sonsuz sayıda ileti üretme olanağı sağlar” (Kıran, 2001: 71). Dile özgü bir düzenleniş yapısına sahip olması ve ileti üretme kapasitesini doğrudan ilgilendiren bu düzey, eklemeli yapıya sahip olması sebebiyle Türkçede daha da etkili hâle gelmektedir. Türkçe açısından değerlendirildiğinde birinci eklemlilik düzeninde kelime köklerine ek olarak, çekim ekleri de birer anlambirim olarak değerlendirilmektedir. Ünlü uyumu kurallarına bağlı olarak bu eklerin şekil değiştirebilme özelliği, işlevselliklerini bir kat daha artırmakla birlikte, birinci eklemlilik düzeninin Türkçede son derece saydam bir görünüm sergilemesine de vasıta teşkil etmektedir. Birinci eklemlilik düzenindeki bu saydamlığın Türkçe öğretiminde oluşturduğu bilişsel zemin, Ferdinand De Saussure’nin, dizimsel ve dizisel ilişkiler şemasında, söz dizimi kurallarının bulunduğu dizimsel yani yatay ekseninde daha açık bir şekilde gözlenebilmektedir. Dizimsel (yatay) eksen, doğrudan doğruya söz dizimi yapısını meydana getiren anlam öbeklerinin yani ögelerin, dizge (sistem) oluşturabilmelerini sağlayan birleşmelerin gerçekleştiği eksendir. Türkçede, dizimsel (yatay) eksenindeki bu birleşmeler çekim ekleri sayesinde gerçekleşmektedir. Ana dilinin anlam öbeklerini ayırt edebilme bilgisini kazandırmaya yönelik cümle analizi çalışmalarında, bu birleşme noktalarının Türkçede kolay gözlenebilir olması, çekim eklerinin Türkçenin ana dili olarak öğretimi sürecine yansıyan bilişsel (kognitif) zeminlerden birini oluşturmaktadır. Kaldı ki, ana dili öğretiminde cümle analizi çalışmaları son derece önemlidir. “Bir dilde, istenilen ölçüler içinde cümle tahlili yapabilmek, o dilin yapısını ve bütün özelliklerini iyice kavramış olmak anlamına gelmektedir. Bu bakımdan cümle tahliline söz diziminin son aşamasıdır diyebiliriz” (Cemiloğlu, 2000: 482). Cümle analizi çalışmaları, dilin yatay ekseninde ögeler arasındaki anlamsal ve biçimsel

ilişkiler boyutunda öğrencilerde farkındalık oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında çekim ekleri, söz dizimi yapısının yatay eksenindeki ilişkileri anlamsal ve biçimsel boyutta daha kolay gözlemlenebilir hâle getirmektedir.

İlk okuma ve yazma öğretiminde birinci eklemlilik düzeni, ses temelli cümle yönteminin cümle oluşturma aşamasıyla ilgilidir. Cümle oluşturma aşamasına kadar olan süreç ise ikinci eklemlilik düzeniyle ilgilidir.

“İkinci eklemlilik düzeni, gösteren düzleminde gerçekleşmektedir. Örneğin “Çocuk eve geç geldi.” tümcesindeki herhangi bir anlambilimi, örneğin *çocuk* anlambilimini gösteren düzleminde bölümlenmeyi sürdürürsek, ikinci eklemleme düzlemine geçer, tek başına anlamı olmayan en küçük ayırıcı birimlere ulaşırız. /ç.o.c.u.k./ dizisindeki sesbirimlerin hiçbiri tek başına anlamlı değildir” (Kıran, 2001: 72). Ana dili öğretiminin birinci kademesinde ilk okuma ve yazma öğretimi, ikinci eklemleme düzeninin öğretimi ile başlar. Ses temelli cümle yönteminde süreç, ikinci eklemleme düzeninden birinci eklemleme düzenine doğru ilerler. İlk okuma ve yazma öğrenme sürecinde öğrenciler, seslerin yazı dilinde hangi harflerle karşılandığını ve bu harflerin birleşerek ki buna otografik diziliş de denir, ana dilinde hangi kelimeleri oluşturduğunu ikinci eklemleme düzeniyle öğrenir. Türkçedeki yapım ekleri bu süreçte devreye girer. İkinci eklemleme düzeninde, sesleri hissetme ve tanıma aşamasından kelime oluşturma aşamasına geçerken, yapım eklerinin türetme işlevinden yararlanılabilir. Hece değeri taşıyan isim ve fiil köklerine yine hece değeri taşıyan yapım ekleri getirilerek anlamlı yeni kelimeler oluşturulabilir. Yapım eklerinin ikinci eklemlilik düzenindeki bu işlevi sayesinde, ilk okuma yazma çalışmalarıyla birlikte kelime öğrenme süreci de başlatılmış olacaktır. İkinci eklemleme düzeni, birinci sınıfın birinci dönemiyle sınırlıdır. Birinci sınıfın ikinci döneminden itibaren, dilin birinci eklemleme düzeninin geliştirilmesine yönelik çalışmalara başlanır. Birinci eklemleme düzeninin dizimsel (yatay) ve özellikle de dizisel (düşey) eksenini açık uçlu bir gelişim sürecini kapsar. Örgün eğitim boyunca dizimsel adı verilen yatay eksen, dil bilgisi derslerinde geliştirilir. Dizisel boyut (düşey) eksenin gelişimi ise edinimsel bir niteliğe sahiptir. Ömür boyu devam eder. Dizisel boyut, doğrudan doğruya iletişimde seçicilik ilkesini temel alan bir boyuttur. Dizisel boyut, hem nicelik hem de nitelik yönünden geliştirilebilir bir nitelik taşımaktadır. Bu, şu anlama gelmektedir. Çocuğun üretici (konuşma, yazma) ve alıcı (okuma, dinleme) kelime hazinesinde mevcut olan kelime miktarı önemlidir; daha da önemli olan, sahip olduğu bu kelimelerin derinlik, genişlik, derinlik ve çağrışım boyutlarıdır.

“Derinlik, sözcüklerin çeşitli anlamlarını bilmek ve duruca anlamaktır. Genişlik, çeşitli konularda sözcükler bilmektir. Ağırlık ise bir konuda çok sözcük bilmek demektir. Bu boyutlar, çocuklar büyüdükçe yetiştirme yoluna göre ilerleyip genişler” (Göğüş, 1978: 360). Çağrışım ise, doğrudan doğruya çocuğun içinde yaşadığı sosyal çevre ve bireysel deneyimlerle oluşan bir anlam özelliğidir.

Düşey yani dizisel ekseninde, çocuğun seçimlilik kapasitesini artıran temel yapılardan biri yapım ekleridir. Düşey eksen aynı zamanda dilin ve dil öğretiminin dinamik niteliğini de temsil etmektedir. Bu eksenin temel işlevi olan seçimlilik, dil merkezli anlama ve anlatma sürecinde kelime merkezli olarak gerçekleşmektedir. Üretici ve alıcı kelime hazinesinin derinlik, genişlik, ağırlık ve çağrışım boyutu, öğrencinin düşey eksenindeki seçimlilik becerisini belirler. Seçimlilik düzeyine geliştirmede, yapım eklerinin özellikle, kelimenin derinlik ve çağrışım boyutunu genişletme noktasında etkili olduğu düşünülmektedir. Zihindeki düşünceye, dildeki en uygun kelimeyi bulma sürecinde, yapım ekleri de devreye girmektedir. Yine, yüksek düzeyde soyutlama gerektiren ayrıntılı anlamların aktarılmasında ve algılanmasında, öğrencinin kelime hazinesinde başvurduğu kavram alanları içindeki kelimelerin önemli bir kısmı Türkçede, yapım ekleriyle oluşturulmuştur. Özetle, ana dilini dört temel dil becerisi çerçevesinde kullanıma düzeyini doğrudan doğruya dizisel (düşey) ve dizimsel (yatay) ilişkiler belirlemektedir. Ferdinand De Saussure'nin dizisel ve dizimsel ilişkiler şeması, ana dili eğitiminin hedeflerini açıkça ortaya koymaktadır. Çift eklemli bir yapıya sahip olan dil kavramıyla ilgili temel beceriler, yatay ve düşey ekseninde geliştirilirken Türkçenin sahip olduğu eklemli yapı doğrudan devreye girmektedir.

Sonuç olarak, eklemli yapıyı oluşturan çekim ve yapım eklerini, sıradan birer dil bilgisi konusu olarak öğretmek yerine, onları ana diline ait temel dil becerilerinin tamamının geliştirilmesinde kullanılabilecek birer bilişsel (kognitif) zemin olarak algılamak ve bu ekleri dil bilgisi öğretiminin ana dili eğitiminde sahip olduğu araç işlevini, en somut biçimde ifade eden yapılar olarak tanımlamak gerekmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Eklemler dil yapısı Türkçenin ana dili olarak öğretilmesi sürecinde, yeni bakış açıları oluşturabilecek bilişsel (kognitif) zeminler oluşturmaktadır. Türkçede statik bir yapıya sahip olan isim ve fiil kökleri, yapım eklerinin türetme, çekim eklerinin bağımlılaştırma işlevlerine bağlı olarak söz dizimi yapısı içerisinde etkinlik kazanmaktadır.

Öte yandan, nörodilbilim alanında yapılan çalışmalar, kelime yapısını oluşturan kök ve eklerin beynin farklı yerlerinde depolandığını ortaya koymuştur. Beyin kelimeyi eklemeli olmayan dillerde dahi unsurlarına ayırma eğilimindedir. Bu açıdan bakıldığında Türkçenin sahip olduğu kelime yapısı beynin çalışma sistemine paralel bir özellik göstermektedir.

Yapım eklerinin sahip olduğu türetme işlevi Türkçenin ana dili olarak öğretiminde kelime hazinesinin geliştirilmesi açısından bilişsel bir zemin oluşturmaktadır. Kelime ailesi oluşturan kelimeler arasındaki yapısal ilişkilerin gözlemlenebilir olması, bu aileye mensup diğer kelimelerin kazanım sürecini hızlandırıcı bir işlevi yerine getirmektedir. Bu işlev aynı zamanda, ilk okuma yazma öğrenme süreci açısından da son derece önemlidir. İlk okuma ve yazma öğretiminde kullanılan ses temelli cümle yönteminde, eklemeli dil yapısının sunduğu bilişsel zeminler göz önüne alınmalıdır. Ses öğretiminden cümle öğretimine uzanan süreçte, kelime niteliği taşıyan hecelerin kullanılması ve kelime oluşturma aşamasında, bu hecelerden türeyen kelimelerin kullanılmasına yönelik çalışmalar yaptırılabilir.

Türkçenin söz dizimi yapısında bağımlılaştırma işlevini yerine getiren çekim ekleri, anlamsal ilişkileri kurgulayan bir yapı özelliğine sahiptir. Anlamsal ilişkileri kurguluyor olması, Türkçenin ana dili olarak öğretilmesi sürecinde çekim eklerini bilişsel açıdan önemli bir konuma getirmektedir. Türkçede, fiil çatılarında meydana gelen ve söz dizimi anlamını doğrudan etkileyen dönüşümler, çekim ekleri sayesinde gerçekleşmektedir. Sıfat fiil eklerinin söz dizimi yapısının algılanması sürecinde oluşturduğu süren ezgi ortamı, çekim eklerinin sahip olduğu bilişsel zeminlerden biridir. Türkçe söz dizimi yapısındaki öğelerin esnek bir şekilde yer değiştirebilme özelliği ve buna bağlı olarak anlam ayrıntılarının meydana gelmesi, yine çekim eklerinin sahip olduğu bilişsel bir zemin olarak değerlendirilebilir. Bu özellikten yola çıkarak Türkçe öğretiminde cümle düzeyinde anlama ve anlatma çalışmaları yaptırılabilir. Yüzey yapıda gerçekleşen yer değiştirmelerin derin yapıda oluşturduğu anlam ayrıntılarını göstermeye yönelik etkinlikler hazırlanabilir.

“Türkçe kelimelerdeki biçimsel yapı ile anlamsal yapı örtüşmektedir. Yani, Türkçede anlamlı en küçük biçim birim köktür. Köke eklenen yapım ekleri, kökün anlamı ile bağlantılı başka kelimeler türetmektedir. Dolayısıyla kelime hazinesinin geliştirilmesi faaliyetlerinde kelimelerin biçimsel yapıları ile anlamsal yapıları beraber kavratılmalıdır. Yeni bir bilginin kalıcı olabilmesinin temel şartı, yeni bilginin öğrencilerin sahip olduğu hâlihazırdaki bilgilerle bütünleştirilerek verilmesidir” (Kurudayıoğlu, 2006: 497-505).

Özellikle ilköğretim ikinci kademe Türkçe derslerinde, yapım ve çekim eklerinin işlevlerini sergileyici etkinliklere sık sık yer verilmeli, öğrencilerin bu yapılarla ilgili açık bilgileri farkındalık düzeyine ulaştırılarak sağlam bir zemine oturtulmalıdır.

Türkçe öğretmeni yetiştiren bölümlerde dil bilgisi ve genel dilbilim dersleri, Türkçenin ana dili olarak öğretimi merkez alınarak kurgulanmalı, dil yapılarında yer alan özellikler, dil öğretiminde kullanılabilirliği açısından ele alınmalıdır. Bu açıdan bakıldığında, dil bilgisi öğretiminde yeni bakış açıları geliştirmek gerekmektedir. “Türkçe öğretiminde amaç, dört temel dil becerisini kazandırmaktır. Dil bilgisi kuralları da bu becerilerle iç içe olmalıdır. Hedef kitlenin bakış açılarını sağlamlaştırmak, muhakeme kabiliyetlerini sağlıklı bir yapıya kavuşturmak için dinleme, konuşma, okuma ve yazma çalışmaları içinde bu faaliyetlerin omurgasını oluşturan dil bilgisi konularının önemli bir yeri vardır” (Özbay, 2007: 136).

Sonuç olarak, dünya üzerindeki diller, yapısal yönden birbirlerinden farklıdır. Yapı merkezli bu ayrımlar, bilişsel açıdan dil öğretiminde farklı zeminler oluşturmaktadır. Eklemeli dil özelliği, dilin yapısal karakterini belirleyen en belirgin ölçütlerden birisidir. Ana dili öğretimi, dilin sahip olduğu yapısal özellikler ve bu özelliklerin edinim sürecinde sergilediği bilişsel zeminlerde şekillendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (1993). *Türkçenin Gücü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Aksan, D. (1996). *Türkçenin Sözvarlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (1999). *Anlambilim*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (2004). “Kelimebilimi ve Anlambilimi Ölçütlerinden Yararlanarak Bir Yazı Dilinin Eskiliğini Saptama Yolları I: Kavram Alanı – Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine”. *Dilbilim ve Türkçe Yazıları*. Ankara: Multilingual Yayınları, 110-119.
- Akyol, H. (2005). *Türkçe İlk Okuma Yazma Öğretimi*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Ardanacı, E. (2003.). *İngilizcede Zamanlar ve Cümle Kuruluşları*. İstanbul: İnkılâp Yayınevi.
- Atay, O. (1997). *Bir Bilim Adamının Romanı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydoğdu, Ş. (2002). “Diller Dünyasına Genel Bir Bakış ve Türkçenin Konumu Üzerine”. *Dil Dergisi* ,115, 51-71.
- Başkan, Ö. (2003). *Lengüistik Metodu*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Bertram, R., M. Laine ve M.M. Vırkkala. (2000). “The Role of Derivational Morphology in Vocabulary Acquisition: Get by with a little help from my morphem friends”. *Scandinavian Journal of Psychology*, 41, 287 – 296.
- Cebiroğlu, G. (2002). “Sözlüksüz Köke Ulaşma Yöntemi”. *TBD 19. Bilişim Kurultayı Bildiriler Kitabı*, İstanbul (<http://www.cs.itu.edu.tr/~gulsen/pub/tbd.pdf>.)
- Cemiloğlu, İ. (2000). “Cümle Tahlilinin Önemi ve Metot”. *Türk Dili*. 578, 482.
- Cüceloğlu, D. (2000). *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Demircan, Ö. (2003). *Türk Dilinde Çatı*. İstanbul: Papatya Yayınları.
- Demircan, Ö. (2005). *Türkiye Türkçesinde Kök – Ek Birleşmeleri*. İstanbul: Papatya Yayınları.
- Dilâçar, A. (1970). “Avrupa’da Yayımlanan İlk Türkçe Gramerin Özellikleri”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara: TDK: 197-210
- Eker, S. (2005). *Çağdaş Türk Dili*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ergin, M. (2002). *Türk Dilbilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gencan, T.N. (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınları

Göğüş, B. (1978) *Orta Dereceli Okullarımızda Türkçe ve Yazın Eğitimi*. Ankara: Gül Matbaası.

Johanson, L. (2007) *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*. (Çev: Nurettin Demir). Ankara: TDK.

Karahan, L. (1999). *Türkçede Söz Dizimi Cümle Tahlilleri*. Ankara: Akçağ Yayınevi.

Kıran, Z. ve Kıran, A. (2001). *Dilbilime Giriş*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Korkmaz, Z. (2007). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. TDK: Ankara.

Köksal, A. (2003). *Dil ile Ekin*. İstanbul: Toroslu Kitaplığı.

Kurudayıoğlu, M. (2006). "Türkçenin Morfolojik Yapısının Kelime Hazinesi Açısından Önemi." *Büyük Türk Dili Kurultayı, Bildiriler Kitabı* (26-27 Eylül 2006). Ankara, 497-505.

Kurudayıoğlu, M. ve Karadağ, Ö. (2005). "Kelime Hazinesi Çalışmaları Açısından Kelime Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme". *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 293-307.

Levelt, M.J.W. (2001). "Spoken Word Production: A Theory of Lexical Access". *Proc. Natl. Acad. Sci*, 23, 13464-13471.

Martinet, A. (1985). *İşlevsel Genel Dilbilim*. İstanbul: Birey ve Toplum Yayınları.

Onan, B. (2005). *İlköğretim İkinci Kademe Türkçe Öğretiminde Dil Yapılarının Anlama Becerilerini (Okuma/Dinleme) Geliştirmedeki Rolü*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Özbay, M. (2007). *Türkçe Özel Öğretim Yöntemleri II*. Ankara: Öncü Kitap.

Saussure, F. (1996). *Genel Dilbilim Dersleri*. (Çev: Berke Vardar). Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.

Uzun, E. (2004). *Dilbilgisinin Temel Kavramları*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.

Yangın, B. (1999). *İlköğretimde Etkili Öğretme ve Öğrenme Öğretmen El Kitabı*. İlköğretimde Türkçe Öğretimi Modül 4, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.